

11. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 20, sprava 4190, 49 p.
12. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 20, sprava 6220, 71 p.
13. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 20, sprava 6441, 169 p.
14. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 20, sprava 6442, 154 p.
15. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 20, sprava 6646, 205 p.
16. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 20, sprava 6650, 78 p.
17. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 20, sprava 6846, 142 p.
18. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 20, sprava 7102, 74 p.
19. Tymoshuk M. (1999), It's majesty book. The history of publishing business of Taras Shevchenko National University of Kyiv 1834-1999, Kyiv, 306 p. (ukr).
20. Fedotova O. (2002), Book as an object of censorial politics, *Herald of book chamber*, 6, pp. 30-35. (ukr).
21. Fedotova O. O. (2009), Political censorship of printed editions in USSR (1917-1990 pp.), *Parlamentske vydavnytstvo*, Kyiv, 350 p. (ukr).

© Молоткіна Валентина

Надійшла до редакції 05.11.2013

УДК 271.5:37.014.52|157/164?(045)

ПАПАЗОВА АНЖЕЛА,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін
Маріупольського державного університету*

ЗАКЛАДИ НАВЧАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ПРИ ЄЗУЇТСЬКИХ КОЛЕГІУМАХ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ РЕГІОНІ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ XVI - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

У статті представлено, проаналізовано та систематизовано матеріал щодо складових елементів єзуїтських колегіумів навчального призначення в східнослов'янському регіоні в останній третині XVI - першій половині XVII ст. Розкрито способи впровадження та фінансування певних складових елементів колегіумів регіону та розглянуто їхнє місце в освітньо-виховній системі ордену.

Ключові слова: Товариство Ісуса; східнослов'янський регіон; освітньо-виховна система; дома ордену єзуїтів; колегіуми ордену єзуїтів.

Постановка проблеми. Проблема функціонування домів ордену єзуїтів - чернечого ордену католицької церкви - є важливою частиною вивчення діяльності Товариства Ісуса, католицької церкви та дослідження процесу взаємовпливу та взаємозбагачення культур. Ефективна робота ордену в його місцях, резиденціях, а особливо в школах і колегіумах залежала від роботи їх допоміжних складових елементів. Орден застосовував різні складові елементи для забезпечення функціонування своїх домів, які виходили за рамки традиційних у католицькій церкві, що дозволило йому досягти значних успіхів у поширенні католицтва в східнослов'янському регіоні в останній третині XVI - першій половині XVII ст. Діяльність єзуїтів щодо забезпечення функціонування складових елементів домів Товариства навчального призначення сприяла поширенню нових для зазначеного регіону закладів, які з'явилися на певних територіях уперше.

Аналіз досліджень і публікацій. Діяльність ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні розглядало багато авторів. Однак питання було й залишається предметом зацікавлені, передусім істориків. Серед них - роботи таких авторів, як С. Заленський, Б. Натонський, Л. Пехнік, Л. Гжебень, С. Обірек, Ф. Палушевич, Й. Пазенда [1]. Серед авторів східнослов'янського регіону ґрунтовно вивчала дома ордену білоруська дослідниця

Тамара Блінова [2]. Сучасна українська дослідниця Тетяна Шевченко розкрила сутність та призначення, указала на складові елементи конкретних єзуїтських колегіумів в українських землях [3]. Український дослідник Сергій Сєряков розглядав бурси, конвікти, театри та соціальні єзуїтських колегіумів українських земель [4].

Джерела з історії діяльності ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI - першій половині XVII століття, - це передусім архівні та опубліковані документи. Це нормативно-регламентаційні джерела - документи католицької церкви й документи Товариства: інвентарі, звіти, повідомлення й офіційні листи єзуїтів керівникам; майнові та фінансові документи. Складають також актові документи (грамоти, привілеї, реєстри майнових документів). Є повідомлення і в документах особистого походження [5]. Про пишноту єзуїтських храмів можна отримати уявлення за будівлями, які збереглися в регіоні. Джерела дозволяють розкрити частину фактів щодо складових елементів колегіумів ордену в східнослов'янському регіоні в зазначений період.

Мета роботи - проаналізувати та систематизувати заклади навчального призначення при єзуїтських колегіумах у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI - першій половині XVII ст.

Виклад основного матеріалу. У східнослов'янському регіоні в зазначений період існувала ціла мережа єзуїтських домів (таблиця 1). Доми ордену навчального призначення в останній третині XVI - першій половині XVII ст. - це школи, колегіуми, семінарії, новіціати, доми третьої пробації. Колегіуми й школи були середніми та початковими навчальними закладами для підготовки майбутніх єзуїтів і навчання мирян. Як правило, школи перебували в підпорядкуванні колегіумів. Відмінність між ними була невеликою: школа зазвичай включала нижчі класи, а колегіум - середні та вищі. Загалом колегіум - це дім для навчання, синонім школи [6]. Складові

елементи колегіумів - це бурси, музичні бурси, конвікти, храми, каплиці, бібліотеки, театри, братства учнів, друкарні, господарські будівлі та об'єкти, аптеки, інфермерії, лікарні, притулки. Серед них навчальне та виховне призначення при колегіумах мали бурси, музичні бурси, конвікти, семінарії, театри, братства учнів. Виховне та навчальне призначення мали й храми ордену, де учні проводили певну частину свого часу під час служб, театральних виступів і церковних свят. Бібліотеки, що були лише для членів ордену, теж служили навчанню та вихованню учнів. Притулки та лікарні також мали певне навчальне та виховне призначення.

Таблиця 1. - Доми ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI - першій половині XVII ст.

Населені пункти	Дати заснування (роботи, будови) домів та їхніх окремих складових елементів			
	місії	рези-денції	школи колегіуми	інші доми та окремі складові елементи домів
Ярослав	1568-1573	1574, 1629	1575-1773	1572 – бібліотека; 1575 – театр; 1576 – Марійська Содаліція; 1577 – каплиця; 1578 – семінарія; бл. 1582 – аптека; 1584 – бурса для бідних і музична бурса (бл. 1612); бл. кінця 1580-х – бібліотека; 1568-1598 – фундація та будова храму; 1602-1654 – будинок третьої пробації
Орша	1573	1610-1611	1618-1820	1618 – бібліотека; 1623 – музична бурса; 1620 – Марійська конгрегація та шкільний театр, інфірмерія; 1611 – храм; 1636 – аптека
Полоцьк	-	1580-1581	1580-1820	1582 – семінарія для бідної шляхти; 1588 – Конгрегація студентів; 1597 – бурса для бідних, музична бурса; 1597-1600, 1633 – перший храм, другий храм після пожежі; 1609 – конгрегація міщан, семінарія для єзуїтських кліриків; 1641 – аптека; поч. XVII ст. – притулок
Замостя	бл. 1580-1607	-	бл. 1581-1595	бл. 1581-1595 – бібліотека
Несвіж	1582	1582-1584	1586-1773	1586 – бібліотека; 1587-1593 – храм; 1588 – Марійська Конгрегація; 1595 – Конгрегація міщан; бл. 1621 – Конгрегація Божого Тіла; бл. 1590 – Братерство Милосердя; 1610-1731 – музична бурса; 1620 – конвікт; 1625 – лікарня; 1626 – каплиця Св. Ісідора; 1627 – аптека.
Львів	1584 – 1590	1590-1607	1607-1773	1594 – каплиця; 1608 – Марійська Содаліція; 1610 – бібліотека; 1610 – німецьке товариство; 1610-1660 – храм; 1610 – фінансовий заклад “Банк побожний”; бл. 1610 – аптека; 1611 – театр; 1615 – друкарня; 1615 – бурса для бідних, з 1620 – музична бурса; 1630 – Содаліції міщан; 1642 – 1773 – стаціонарна друкарня (1642 – перший друк з грифом ордену)
Новгород-Сіверський	Початок XVII ст.	1636-1646	1646-1649	1646-1649 – стара церква Spasa, нова – Matki Boskiej Zwyciskiej; 1636 – бібліотека; 1646-1648 – музична бурса; бл. 1641 – конвікт
Гуменне	бл. 1613	-	бл. 1614-1640	бл. 1615 – бібліотека, колишні монастир і храм францисканців
Бобруйськ	1623-1630	1630-1773	-	1631-1651 – храм
Луцьк	1604-1608	-	1608-1773	1616-1639 – храм; 1609 – театр; 1610 – Марійська Конгрегація учнів; бл. 1608-1648 – бібліотека; 1613 – гуртожиток; 1615 – семінарія; 1616 – музична бурса; бл. 1630 – аптека
Кам'янець-Подільський	1608-1614	-	1610-1673	1610 – Марійська Конгрегація, театр; 1612-1613 – тимчасовий храм, 1636, 1643-1648 – будівництво нової церкви; 1614 – конвікт; бл. 1614-1648 – бібліотека; бл. 1620 – музична бурса; 1628 – Конгрегація міщан
Перемишль	1610	1610-1648	1610-1673	1610 – бібліотека; 1619 – храм, 1627-1684 – будовано другу церкву; бл. сер. XVII ст. – 1773 – шкільний театр
Бар	1613-1632	1632-1646	1627, 1636-1648	1636-1648 – бібліотека, 1634 – міщанська Конгрегація, 1636 – храм; 1638 – музична бурса, 1640 – Марійська Содаліція, 1642 – аптека
Смоленськ	-	1611-1620	1617, 1620-1654	1611 – бурса для бідних; 1619-1621 – храм; 1620 – Марійська конгрегація
Вінниця	1611-1619	1619-1648	1630-1648	1610-1617 – монастир; 1611-1648 – бібліотека; 1625 – театр; 1633 – Марійська Содаліція; 1636-1648 – музична бурса; бл. 1645 – храм;
Острог	1623	1623-1627	1626-1773	1625 – театр; 1626 – бурса, каплиця, початок будівництва храму, учнівська Конгрегація; бл. 1628 – бібліотека; 1628-1648 – аптека; 1640 – конвікт, музична бурса, лікарня та папірня

Продовження табл. 1

Населені пункти	Дати заснування (роботи, будови) домів та їхніх окремих складових елементів			
	місії	рези-денції	школи колегіуми	інші дома та окремі складові елементи домів
Новоград	1626-1631	1631-1714	1649-1773	1624-1626 – храм, бл. 1630-х – бібліотека
Кросно	1614-1619	1619-1647	1631-1773	1614 – бібліотека; 1632 – Марійське студентське братство; 1638 – каплиця (з 1643 – нова каплиця замість згорілої); 1640-1673 – театр; 1647 – музична бурса
Берестя	1615-1617	1619-1633	1623-1773	1623 – каплиця; 1624 – Марійська Конгрегація; 1630 – музична бурса; бл. 1623 – бібліотека; бл. 1636 – Конгрегація міщан
Київ	-	1645	1647-1648	1647-1648 – бібліотека
Фастів	-	1620-1639	1625-1639	бл. 1620-х – храм, бібліотека; 1624 – студентська Марійська Конгрегація; бл. 1626 – музична бурса
Гродно	1622-1635	1635-1664	1625-1773	1622 – каплиця; 1625 – бібліотека і театр; 1630 – Марійська Конгрегація, музична бурса
Пінськ	-	1632-1638	1638-1773	1632 – бібліотека і театр; 1632 – храм, 1633 – каплиця; 1633 – Марійська Конгрегація; 1635 – інфірмерія; 1636-1647 – храм; 1645 – музична бурса; лікарня для бідних
Переяслав	-	1636-1648	1636-1648	1636-1639 – каплиця, побудовано храм; 1636-1648 – бібліотека; 1638 – аптека; близько 1642 – музична бурса
Ужгород	-	-	1646-1679	бл. 1640-1646 – монастир, каплиця; отримано колишній лютеранський собор
Ксаверів	-	1635-1655	1647-1648	1636 – аптека; 1636-1648 – бібліотека; бл. 1645 – музична бурса
Вітебськ	-	1637-1682	1648-1654	1648 – Марійська Содаліція, бібліотека; 1649 – храм

Єзуїти не передбачали створення при колегіумах інтернатів для своїх вихованців, бо побоювалися проникнення елементів чернецтва в середовище світської молоді й скорочення дистанції між вихователями й учнями. Однак погодилися під впливом суспільного тиску й існуючих потреб на відкриття цих закладів. Прийняли вони форму бурс для бідних, музичних бурс, дворянських конвіктів, дворянських колегіумів (*Collegium nobilium*), єпархіальних і папських семінарій [7], тобто відобразили соціальний поділ сучасного їм суспільства.

Бурса для бідних - заклад для навчання та виховання, що забезпечував проживання та утримання бідної молоді. Бурси, напевне, служили засобом залучення учнів у колегіуми. Серед учнів бурс єзуїти відбирали здатних для подальшого навчання, і, можливо, саме вони ставали найвідданішими єзуїтами. Бурси для бідних виникли за ініціативою А. Поссевіно й готували студентів для єпархіальних і папських семінарій, а на початку XVII ст. були перетворені на музичні бурси. Спираючись на окремі фонди, орден забезпечував найбіднішим хлопцям утримання й навчання в єзуїтських школах. Хлопці, які утримувалися в бурсі (хоч не завжди і не всі), створювали капелу [8].

Єзуїти Польської та Литовської провінцій отримали згоду Рима на розвиток костьольного співу за умови, що робити це буде світська молодь. Інструкції для провінцій, переписані в 1604 році, змінені й доповнені в 1620 році, визначали літургійні мелодії й релігійні пісні, призначені для учнів шкіл. Із початку XVII ст. під назвою бурси слід розуміти переважно музичні бурси. Виникали вони передусім у великих, а пізніше й менших єзуїтських домах. При колегіумах в Острозі й Полоцьку існували незалежні бурси для бідної шляхти, називані пізніше, мабуть, конвіктами. Музичні бурси не були призначені винятково для молоді, яка навчалася співу й музики. У них також могли вчитися, як виняток, бідні хлопці, які працювали в колегіумі й училися в єзуїтській

школі. Музичні бурси мали завданням не тільки навчити співу й музики, але, перш за все, через постійні виступи в орденських храмах і часті виступи під час шкільних урочистостей залучати людей до католицької церкви й учнів до єзуїтської школи. Учні вступали також і в інших храмах або в садибах знаті з метою принесення бурсам матеріальної підтримки. Отже, до бурси належали як молоді учні, так і старші співаки й музиканти, які після закінчення освіти сплачували за отриманий фах навчанням молодших колег. В архівних джерелах є різні визначення музичних бурс: хор, музика, бурса, бурса для бідних, бурса музикантів. Зазвичай в музичній бурсі навчалася від 5 до 12 музикантів [9, с. 84-86].

Музики (співу, гри на музичних інструментах) навчали підлітків 12-15 років світські викладачі (єзуїтам дозволялося викладати лише теорію музики) протягом 1-7 років. Будинки бурс були окремими, але їхні керівники (регенси чи префекти) підпорядковувалися суперіору - голові резиденції. Створювалися й фінансувалися бурси за рахунок пожертв чи окремих фондаций (наприклад, Львів, Острог, Ярослав). Із 1643 року вони перейшли на власну звітність і самофінансування [10, с. 87-88]. Відомо близько 20 бурс та музичних бурс на території регіону в останній третині XVI - першій половині XVII ст. (таблиця 1). Уже перші музичні бурси ордену відіграли велику роль в освіті та зародженні нової музичної культури європейського зразка в східнослов'янському регіоні. Бурси були самостійним феноменом, що оформився в польській і литовській провінцій ордену, а потім поширився в соціокультурному просторі Східної Європи. Звідси випливає гостра необхідність більш глибокого вивчення організації й розвитку цих установ музичної освіти та їхнього внеску в музичну культуру [11, с. 131].

Основну частину учнів єзуїтських колегіумів складала шляхта, тому для неї створювали особливі заклади - конвікти зі спільним проживанням учнів на квартирах місцевих мешканців чи в окремих спорудах. Конвікти,

так само як і бурси, навчали до рівня середньої школи. Відомо, що конвікти забезпечували фундатори й добродійники (наприклад, у Несвіжі, Кам'янці, Острозі, Новгороді-Сіверському, Кам'янці-Подільському). У Несвіжі, наприклад, це був у 1620 році Андрій Скорольський [12]. У Кам'янці-Подільському конвікт для бідної шляхти був фундований у 1614 р. Валентином-Олександром Калиновським. В Острозі конвікт працював із 1640 року завдяки запису майна, тобто містечок і сіл. У Новгороді-Сіверському заклад був зафундований київським єпископом О. Соколовським близько 1641 р. [13, с. 89].

Уже наприкінці XVI ст. у колегіумі в Ярославі було організовано спеціальний курс моральної теології і полемічних питань, на якому випускники єзуїтських шкіл, головним чином випускники бурс, могли приготуватися до священства. Тривав він рік або два й давав підстави для практичного виконання обов'язків священика [14]. Тобто цей курс був початком створення єзуїтської семінарії в місті. Семінарія для бідної шляхти при колегіумі в Полоцьку, називалася Другою Семінарією, або Інститутом, діяла, певно, із кінця XVI ст. (з 1582 року, за даними Т. Б. Блінової [15, с. 203]) й утримувала за рахунок колегіуму щонайменше 6 учнів. Єзуїти давали учням квартири, продовольство, паливо, книжки, а в разі потреби лікарський догляд й одяг. Для єзуїтських семінаристів у Полоцьку було засновано й учительську (риторика) семінарію, яка працювала з перервами в 1609-1614, 1617-1632, 1638-1639 рр. та пізніше. Послух в єзуїтських закладах міста почав відбуватися з 1600 р. [16]. У Луцьку семінарія з'явилася з фонду єпископа Павла Волюцького й капітули 1610 р. У закладі після середньої освіти семінаристи повинні були слухати лекції з моральної теології, які було введено в 1615 р. [17]. Для єзуїтських семінаристів Острога викладався курс філософії в 1638-1642 рр. [18]. Семінарії були важливим складовим елементом єзуїтської системи освіти з підготовки священиків - поширювачів католицтва серед широкого загалу, населення різних верств суспільства в усіх куточках східнослов'янського регіону.

При кожній школі ордену в регіоні створювалися братства - Содаліяція Марійська (Конгрегація Марійська) учнів (таблиця 1). Це католицьке товариство мирян, що виникло в студентському середовищі Рима. Його метою було поєднання навчання з християнським життям [19, с. 9].

Папа Григорій XIII дозволив засновувати подібні конгрегації в інших школах ордену й приєднувати їх до Римської Конгрегації. У східнослов'янському регіоні ці братства були поширені і серед учнів єзуїтських колегіумів і серед міщан. У великих колегіумах були Велика, Середня та Менша Конгрегації учнів. Братчики проходили випробування при вступі, щоденно слухали месу, здійснювали медитацію, щотижня сповідалися, дотримувалися постів, читали молитви тощо. Вони повинні були бути прикладом для інших - перші в навчанні та за дисципліною, допомагати менш здібним до навчання. Серед братчиків обирався префект, який наглядав за іншими й співпрацював із наставником - єзуїтом. Братства часто мали свій фондуш, скарбницю, оздоблення, які забезпечували добродійники. Тільки члени конгрегацій мали право брати участь в "Академіях" - гуртках з поглибленого вивчення наук [20, с. 67-68; с. 81-82].

Це заохочувало вступати до братств усіх (зокрема, і не католицьких) вихованців ордену. Аджже потрапляючи завдяки цьому до "Академії", вони отримували можливість систематично покращувати свої знання в процесі спільного виконання різних навчальних вправ: публічних диспутів; щоденних повторень і публічних лекцій;

виголошення промов; читання віршів, уривків із прозових творів; інсценування звинувачень і захисту; створення й розв'язання написів та загадок; складання емблем, символів, діалогів, поем і трагедій. Певні підсумки подібної творчої діяльності підводилися раз на рік під час важливих свят (зокрема - Найсвятішої Діви Марії). Саме тоді на заклик керівника певного осередку ордену всі бажаючі могли демонструвати набуті поетичні й риторичні вміння. Існування "Академії" дозволяло також розв'язувати деякі проблеми виховання учнів [21, с. 62], а також здійснювати католицьку агітацію.

Так, у 1605 році Ярославський колегіум відзначав свято святого С. Костки написанням віршів і промов, показував емблематичні зображення (два хлопці на прізвище Костка в ролі ангелів). Вихованці ярославських єзуїтів у 1613 році поставили виставу на честь святого Кріспа. У Полоцькому колегіумі в 1603 році урочисто святкували дні Великодня й Тіла Христа, у церемонії брав участь уніатський митрополит і був на виставі. У 1606 році один зі студентів Несвіжа вітав сандомирського воєводу. Приготували промову й для нареченої Лжедмитрія I - Марини Мнішек. У Львові з приводу вступу на Львівську кафедру архієпископа І. А. Прохницького був написаний панегірик. Ще один панегірик присвятили львівському громадянину Еразму Сіксту (складений його сином із товаришем у 1622 році), видавцю й знавцю класичної літератури [22, с. 65-74]. У подібних заходах єзуїти поєднували традиційні прийоми католицької церкви з новими методами, спрямованими на участь у суспільно-політичному житті.

Отже, на марійській конгрегації певним чином поширювалися деякі елементи організації єзуїтського ордену. Так Товариство Ісуса готувало не лише відданих католиків, а й своїх нових членів. Братства служили вихованню корпоративності в майбутніх членах ордену, фанатичності в захисті віри.

Розуміючи велике значення впливу мистецтва на населення, єзуїти створили театри при всіх своїх колегіумах. До середини XVII ст. вистави та діалоги влаштувалися близько 11 осередках ордену в регіоні (таблиця 1). Місце, час і кількість проведених вистав залежали від генерала, провінціала й візитатора провінції, керівництва театрами здійснював ректор, якому допомагав префект, а безпосередньо керували виступами вчителі чи єзуїти місцевого дому (режисери й сценаристи). Акторами були, як правило, студенти тих класів, де викладав автор сценарію. Вистави проходили рідко (одна драма й кілька діалогів на рік, прив'язані до релігійних свят), мали релігійний, шкільний чи публічно-звичаєвий характер. Жіночі ролі й костюми заборонялися (крім "приватних виступів"), мовою вистав була латинська (місцевими мовами давали тільки короткий зміст для публіки чи діалоги на честь релігійних свят для залучення іновірців). На українських землях діями театри в Ярославі, Львові, Луцьку, Кам'янці, Острозі, Вінниці, Кросно, Бересті, Новгород-Сіверському [23, с. 86-95; с. 83-88]. Наприклад, шкільний театр колегіуму Ярослава кожного року здійснював вистави, покази діалогів учнями. Перший виступ мав місце 9 лютого 1576 р. Вистави і діалоги влаштували у великому актовому залі колегії, часом у храмі, на майдані перед колегією, навіть на ринку міста [24]. Шкільний театр Орші, наприклад, існував уже в 1620 році, а шкільний театр Пінська - із моменту організації школи в 1632 році й до скасування ордену [25]. Отже, шкільний театр став особливо ефективним способом поширення католицтва, хоча й був обмежений інструкціями. Він слугував не лише виховній меті учнів, а й був засобом релігійного впливу на мешканців колегіумів і глядачів.

Велику роль у вихованні учнів єзуїтських колегіумів відігравали каплиці та храми. Єзуїти часто захоплювали чи домагалися за сприянням короля й впливових магнатів для себе земель або будинків інших конфесій та орденів, а також права працювати в них місіонерами. Завдяки цьому вирішували два завдання: витіснення православ'я й протестантизму й забезпечення католицькій церкві кращих у певній місцевості пунктів релігійного впливу. Так чинили єзуїти й у Львові [26, арк. 1-3; арк. 1] та в інших містах. Спочатку єзуїти міста Орші працювали в каплиці фарного костюлу. Гродненські єзуїти з 1622 року працювали в парафіяльній церкві, у якій мали свою каплицю й конфесіонали [27]. Відомо, що київські єзуїти служили в бернардинському та домініканському костюлах, але вже в 1646 році на Подолі існував єзуїтський дім, а може, і храм (каплиця). Воєвода київський Януш Тишкевич закупив для них майдан і дім між монастирем бернардинців і Дніпром, визначив кошти на їх утримання [28, с. 45]. Так само єзуїти працювали в Ярославі, Львові, Луцьку, Кам'янці, Бересті, Барі, Перемишлі, [29, с. 109-147], Гуменному, Ужгороді. В Ужгороді граф Іван Другет зобов'язався збудувати для колегіуму монастир, каплицю, бурсу тощо. Будівництво розпочалося в 1640 році, але через несприятливі політичні обставини затягнулося. Закінчила будівництво вдова І. Другета і у 1646 році єзуїти переселилися з Гуменного до Ужгорода [30].

Прагнення залучити до католицької церкви якнайбільше віруючих стало однією з основних причин будівництва в цей період пишних храмових і монастирських ансамблів у стилі бароко. Єзуїтські костюли особливо виділялися на загальному тлі [31]. Храми створювали завдяки фундаціям і добродійності, купували й будували спеціально. У регіоні досліджуваного періоду будувалося й працювало близько 20 єзуїтських храмів. Найбільш ранні та грандіозні споруди цього типу були в Ярославі та Несвіжі. Зокрема, несвіжським єзуїтам храм було побудовано Н. Х. Радзивілом у 1587-1593 роках за планами Яна Бернардоне, освячено в 1601 році за назвою Божого Тіла нунцієм Клавдієм Рангоні [32, с. 53-74, 279-320; с. 110-113, 193]. Костел святого Георгія, жертвуваний ордену М. Єльським, був віддалений від центру міста, тому єзуїти побудували ближче до свого дому каплицю, відкриту в 1633 р. А в 1636-1647 роках побудували храм святого Станіслава [33]. Але, маючи свої храми, орден продовжував працювати й в інших. Так, у Бобруйську єзуїти мали храм Святого Петра й парафію від 1627 р. з фонду Петра Тризни, до того ж працювали при парафіяльному костелі й своєму власному дерев'яному храмі, мурованому в 1631 р. [34]. Храми служили не лише для відправлення богослужіння, а й для навчання й виховання учнів колегіумів, поширення католицтва та освітньої системи ордену.

Бібліотеки були в усіх колегіумах і резиденціях. Організовувалися вони завдяки пожертвам, збиранням і закупівлям книг, але призначалися тільки для єзуїтів (школи не мали своїх бібліотек). Вони були як загальними, так й окремими для ректора чи префекта. Великі бібліотеки були тільки в найбільших колегіумах, як у Ярославі чи Полоцьку, інші були значно меншими (наприклад, у Барі, Бересті) [35, с. 57-71, 96, 110-138; Т. 31. - с. 225-281; с. 261-262]. Так, бібліотека в Орші добре фінансувалася, у 1642 році вона мала у своєму розпорядженні книги, завдяки пожертвам у 1000 злотих [36]. Основу бібліотеки Острога склала книгозбірня острозького пробоша (1624 р.), луцького офіціала й каноніка Миколая Олександра Рамулта [37]. Про рекомендовані для використання в бібліотеках твори можна отримати уявлення зі списку праць, складеного єзуїтом Антоніо Пос-

севіно [38, с. 76-77]. Бібліотеки мали лише дозволені церквою книги, і саме на них спиралися єзуїти-вчителі у своїй роботі. Але знання, викладені в цих рукописах і виданнях, певним чином передавалися в освіченому середовищі й сприяли долученню мешканців регіону до західноєвропейської культури. Крім того, багато томів у середині XVII ст. таки потрапили до рук шанувальників, чим збагатили культурне середовище східнослов'янського регіону.

Щиросердя та благодійність учням єзуїтських колегіумів прищеплювалися постійною роботою в притулках та лікарнях. Наприклад, братчики зобов'язані були виконувати не тільки релігійні обов'язки, поширювати культ Діви Марії, але й займатися добродійністю: доглядати та відвідувати хворих, опікуватися немічними, допомагати готуватися до сповіді тощо [39, с. 82]. Лікарні працювали при домах ордену в Несвіжі, Острогу та Пінську (таблиця 1). Так, Стефан Баторій у фундаційному акті колегіуму Полоцька від 20 січня 1582 року зазначив, що єзуїти повинні утримувати школи або лікарню для бідних. Єзуїти на початку XVII ст. завели при колегіумі невеликий притулок (ксенодохій) для старих людей і хворих. Лікарня для бідних у Пінську мала власне постійне утримання. Один з єзуїтів був завжди префектом лікарні (префект ксенодохія) [40].

Висновки

1. В останній третині XVI - першій половині XVII ст. у східнослов'янському регіоні було створено систему домів ордену єзуїтів, кожен із яких мав у своєму складі певні елементи. Основна частина цих домів розташовувалася майже в 30 містах і містечках. Заклади навчального призначення при колегіумах мали не лише внутрішньоорденське значення, виконували певні функції в системі домів, а й грали роль у суспільному розвитку регіону, поширювали благодійну справу та громадські інститути. Це було однією з причин того, що дома ордену створювалися швидкими темпами й відразу визнавалися в суспільстві. Єзуїтська освіта та наука залучили до католицьких культурних традицій значну частину освіченої верхівки суспільства. Рівень естетичного смаку також мав певним чином змінитися в усіх споглядачів вистав, оздоблення храмів та колегіумів ордену та слухачів співів орденських хорів.

2. Діяльність Товариства сприяла активізації суспільно-політичного та культурного життя регіону. Тому є певні перспективи подальших розвідок у цьому напрямку: розгляд суспільно-політичних та культурних процесів середини XVII ст., з'ясування форм благодійної справи в регіоні, вивчення гуртожитків та бібліотек при навчальних закладах, музичної культури та театрального мистецтва регіону в зазначений час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Załęski S. Jesuici w Polsce / S. Załęski. - T. IV. - Kraków, 1905. - 1881 s.; Obirek S. Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564-1668.: Działalność religijna społeczno-kulturalna i polityczna / S. Obirek. - Kraków : Wydaw. WAM, 1996. - 416 s.; Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuitów w Polsce od XVI do XVIII wieku / L. Grzebień // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. - Lublin, 1975. - T. 30. - S. 223-278; T. 31. - S. 225-281; Paszenda J. SJ Budowle Jezuitów w Polsce XVI-XVIII w. / J. Paszenda. - Kraków : Wydaw. WAM, 1999. - T. 1. - 464 s.; Paluszkiwicz F. Mały słownik jezuitów w Polsce / F. Paluszkiwicz. - Warszawa : Bobolanum, 1995. - 262 s.
2. Блинова Т. Б. Иезуиты в Белоруссии. Роль иезуитов в организации образования и просвещения / Т. Б. Блинова. - Гродно : ГрГУ, 2002. - 425 с.
3. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських зем-

- лях останньої чверті XVI - середини XVII ст. / Т. Шевченко. - Львів : Свічадо, 2005. - 340 с.
4. Серяков С. Повсякденне життя єзуїтських шкіл України / С. Серяков // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії : в 2-х томах. - Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення / [гол. ред. В. Смолий ; відп. ред. В. Горобець]. - К. : Інститут історії України, 2012. - С. 48-67.
5. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУ). - Ф. 132. Листи державних, громадських, церковних установ України. - Опис 1. - Спр. 35. Лист короля Сигізмунда III з Кракова до Магістрату м. Львова з вимогою не чинити перешкод в угодах між орденом єзуїтів і єврейською громадою відносно обміну земельних ділянок. Оригінал. 20 липня 1606 р. - Арк. 1-3; Спр. 36. Лист короля Сигізмунда III з Кракова до Магістрату м. Львова з вимогою не чинити перешкод ордену єзуїтів в будівництві монастиря і костельу. 3 грудня 1607 р. - Арк. 1-3; Спр. 37. Лист короля Сигізмунда III з Кракова до Магістрату м. Львова з закликом допомогти ордену єзуїтів в будівництві костельу і монастиря. Оригінал. 22 червня 1608 р. м. Львів. - Арк. 1-3; Спр. 38. Лист короля Сигізмунда III з табору під Смоленськом до Магістрату м. Львова з нагадуванням про необхідність допомоги ордену єзуїтів у будівництві костельу і монастиря. Оригінал. 31 грудня 1609 р. м. Львів. - Арк. 1; Список праць католицьких теологів, складений А. Поссевіно. 1581 р.; Фундаційний акт перемишльської каштелянки К. Ваповської; Запис у львівській гродській книзі декрету київського воеводи С. Жолкевського від 24 липня 1608 р. // Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X - поч. XVII ст.: 3б. док-в і мат-в). - К. : Наук. думка, 1988. - С. 76-77, 110-113, 192-194.
6. Paluszewicz F. Op. cit.
7. Konwikt // Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995 opracował L. Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów. - Kraków : WAM, 1996 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=KONWIKT&f=1>.
8. Bursa ubogich // Encyklopedia... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=BURSA+UBOGICH&f=1>.
9. Bursa muzyczna // Encyklopedia... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=BURSA+MUZYCZNA&f=1>; Obirek S. Op. cit.
10. Шевченко Т. Указ. праця.
11. Лявшук В. Е. Музыкальное образование в бурсах ордена иезуитов в городском социокультурном контексте белорусских земель Великого княжества литовского в 1575 - 1773 гг. / В. Е. Лявшук // Актуальные проблемы мировой художественной культуры : мат-лы междунар. научн. конф., посвященной памяти профессора У. Д. Розенфельда (Гродно, 5 - 6 апреля 2012 г.) : В 2 ч-х. - Ч. 1. - С. 126-132.
12. Nieswicz // Encyklopedia ... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=NIESWIEZ&f=1>.
13. Załęski S. Jesuici w Polsce. - Т. IV. - S. 973; Шевченко Т. Указ. праця.
14. Jaroslaw // Encyklopedia ... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=JAROSLAW&f=1>.
15. Блинова Т. Б. Указ. праця.
16. Polock // Encyklopedia ... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=POLOCK&f=1>.
17. Luck // Encyklopedia ... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=LUCK&f=1>.
18. Ostrog // Encyklopedia ... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=OSTROG&f=1>.
19. Uczniowie - sodalisi gimnazium jezuitów w Brunsberdze (Braniewie) 1579-1623 / Opracował Marek Ingot SJ przy współpracy Ludwika Grzebienia SJ. - Kraków : Wydawnictwo WAM, 1998. - 347 s.
20. Obirek S. Op. cit.; Шевченко Т. Указ. праця.
21. Серяков С. Указ. праця.
22. Харлампович К. В. Западнорусские православные школы XVI - начала XVII вв. Отношение их к инославным / К. В. Харлампович. - Казань, 1898. - 524, LVI с.
23. Obirek S. Op. cit.; Шевченко Т. Указ. праця.
24. Jaroslaw // Encyklopedia ... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=JAROSLAW&f=1>.
25. Orsza. Pinsk // Encyklopedia ... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=ORSZA&f=1>; <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=PINSK&f=1>.
26. ЦДІАУ у Львові. - Ф. 132. - Оп. 1. - Спр. 35. - Арк. 1-3; Спр. 36. - Арк. 1-3; Спр. 37. - Арк. 1-3; Спр. 38. - Арк. 1; Чертков Ю. Л. Правда об унии. "Крестовые походы 20-го века" [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.vitebsk.orthodoxy.ru/publicat/031010-2-publicat.shtml>.
27. Orsza. Grodno // Encyklopedia ... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=ORSZA&f=1>; <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=GRODNO&f=1>;
28. Боплан Г. Опис України / Гійом Левассер де Боплан. Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / П. Меріме ; [пер. з фр., приміт і передм. Я. І. Кравця]. - Львів, 1990. - С. 23; Kijów // Encyklopedia ... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=KIJOW&f=1>.
29. Шевченко Т. Указ. праця.
30. Сова П. П. Прошлое Ужгорода : [исторический очерк] [Електронний ресурс] / П. П. Сова. - Ужгород : Типография "Школьной помощи", 1937. - 312 с. - Режим доступу : <http://carpaty.net/?p=27879>.
31. Ричков П. А. Українська архітектурна спадщина Товариства Ісуса. Коротка антологія / П. А. Ричков // Архітектурна спадщина України. - Вип. 5. - К. : НДІТІАМ - Головкивархітектура, 2002. - С. 169-195.
32. Paszenda J. Op. cit.; Фундаційний акт перемишльської каштелянки...; Запис у львівській гродській книзі...; Nieswicz // Encyklopedia ... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=NIESWIEZ&f=1>.
33. Pińsk // Encyklopedia ... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=PINSK&f=1>.
34. Bobrujsk // Encyklopedia ... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=BOBRUJSK&f=1>.
35. Шевченко Т. Указ. праця; Grzebień L. Op. cit.; Obirek S. Op. cit.
36. Orsza // Encyklopedia ... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=ORSZA&f=1>.
37. Ціборовська-Римарович І. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія та сучасний стан фонду [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=2413:&catid=23&Itemid=17.
38. Список праць католицьких теологів, складений А. Поссевіно.
39. Шевченко Т. Указ. праця.
40. Polock. Pinsk // Encyklopedia ... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=POLOCK&f=1>; <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=PINSK&f=1>.

Папазова Анжела,

*кандидат исторических наук, доцент кафедры исторических дисциплин
Мариупольского государственного университета*

УЧРЕЖДЕНИЯ УЧЕБНОГО НАЗНАЧЕНИЯ ПРИ ИЕЗУИТСКИХ КОЛЛЕГИУМАХ В ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОМ РЕГИОНЕ ПОСЛЕДНЕЙ ТРЕТИ XVI - ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVII ст.

В статье представлен, проанализирован и систематизирован материал относительно составных элементов иезуитских коллегий учебного назначения в восточнославянском регионе в последней трети XVI - первой половине XVII ст. Отмечены способы внедрения и финансирования определенных составных элементов коллегий региона и рассмотрено их место в образовательно-воспитательной системе ордена.

Ключевые слова: *Общество Иисуса; восточнославянский регион; образовательно-воспитательная система; дома ордена иезуитов; коллегии ордена иезуитов.*

Parazova Angela,

Ph.D. (History), Assistant Professor of Historical Disciplines Department of Mariupol State University

JESUIT EDUCATIONAL FACILITIES OF THE EAST SLAVIC REGION IN THE LATE 16th - EARLY 17th CENTURIES

The article presents, analyzes and systematizes the sources on constituent elements of educational Jesuit Colleges of the East Slavic region in the late 16th - early 17th centuries.

The author tabulates the data about the period of creation or functioning of Jesuit educational facilities and their components (missions, residences, schools, collegiums, "bursa", music "bursa", "konvikty", seminaries, houses of the third probation, theaters, student and philistine fraternities, churches, chapels, pharmacies, infirmaries, hospitals, orphanages, libraries, printing houses) in the twenty-seven cities of region mentioned in the research.

The author analyzes the purposes of "bursa" and "music bursa", devoted to music teaching and singing, where students performed during religious holidays and other events. But the main purpose was the support of the poor youth.

The article deals with the specific facilities - "konvikty" for gentry with student cohabitation in the flats of locals or individual facilities.

The paper provides information about seminaries of order of Jesuits in the East Slavic region, which were an important component of Jesuit educational system of priest training, those who spread Catholicism among different stratum.

The author analyzes "Sodalicii Marian" (Marian Congregations) of collegiums' students (organization, methods of skills and knowledge improvements, individual live events of fraternity members). The article shows that Marian Congregations had similar organizational elements to the order of Jesuits. For example, Society of Jesus prepared not only faithful Catholics, but also its own new members.

The author mentions the theaters of Jesuit collegiums, their specific purposes as an effective way of spreading Catholicism among Orthodox population.

The article also deals with educational and training purposes of churches, libraries, orphanages and hospitals of Society of Jesus.

The author states the ways of implementing and funding certain components of the aforementioned colleges and examines their role in the educational system of the Order.

Key words: *Society of Jesus; East Slavic region; educational system; houses of the Jesuit Order; colleges of the Jesuit Order.*

REFERENCES

- Zaleski S. (1905), *Jezuici w Polsce*, T. IV, Krakow, 1881 p. (pol); Obirek S. (1996), *Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodow w latach 1564-1668.: Dzialalnosc religijna spoleczno-kulturalna i polityczna*, Wydaw. WAM, Krakow, 416 p. (pol); Grzebień L. (1975), *Organizacja bibliotek jezuitckich w Polsce od XVI do XVIII wieku*, in *Archiwa, Biblioteki i Muzea Koscielne*, Lublin, T.30, P. 223-278, T.31, P. 225-281 (pol); Paszenda J. (1999), *Budowle Jezuickie w Polsce XVI-XVIII w.*, Wydaw. WAM, Krakow, T. 1, 464 p. (pol); Paluszkiwicz F. (1995), *Maly slownik jezuitow w Polsce*, Bobolanum, Warszawa, 262 p. (pol).
- Blinova T.B. (2002), *Jesuits in Belarus. Jesuit's role in the organization of education and enlightenment*, GrGU, Grodno, 425 p. (rus).
- Shevchenko T. (2005), *Jesuit teaching on the Ukrainian lands of the last quarter of 16th - the middle of the 17th centuries*, Svichado, Lviv, 340 p. (ukr).
- Sieriaikov S. (2012), *Everyday life of Jesuit schools of Ukraine*, in *Daily activities of the early modern Ukraine. Historical researches in 2 volumes*, V. 1, Instytut istorii' Ukrainy, Kiev, P. 48-67. (ukr).
- Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv, fond 132, opys 1, sprava 35, ark. 1-3 (ukr); sprava 36, ark. 1-3 (ukr); sprava 37, ark. 1-3 (ukr); sprava 38, ark. 1 (ukr); Documents №74, №91, №138, in *Struggle of the South Western Russia and Ukraine against expansion of Vatican and the union*, (1988), Naukova dumka, Kiev, P. 76-77, 110-113, 192-194 (ukr).
- Paluszkiwicz F. (1995), *Maly slownik jezuitow w Polsce*, Bobolanum, Warszawa, 262 p. (pol).
- Konwikt (1996), in L. Grzebień (Ed.), *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995*, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=KONWIKT&f=1>.
- Bursa ubogich (1996), in L. Grzebień (Ed.), *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995*, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=BURSA+UBOGICH&f=1>.

9. Bursa muzyczna (1996), in L. Grzebien (Ed.), Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=BURSA+MUZYCZNA&f=1>; Obirek S. (1996), Jezuiti w Rzeczypospolitej Obojga Narodow w latach 1564-1668.: Dzialalnosc religijna spoleczno-kulturalna i polityczna, Wydaw. WAM, Krakow, 416 p. (pol).
10. Shevchenko T. (2005), Jesuit teaching on the Ukrainian lands of the last quarter of 16th - the middle of the 17th centuries, Svichado, Lviv, 340 p. (ukr).
11. Liavshuk V.E. (2012), Musical education in bursas of the order of Jesuits in the social and cultural context of the Belarusian lands of the Grand Duchy of Lithuania in 1575 - 1773 years, in Actual problems of world art culture, Ch. 1., GrGU, Grodno, P.126 - 132.
12. Nieswiesz (1996), in L. Grzebien (Ed.), Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=NIESWIEZ&f=1>.
13. Zaleski S. (1905), Jesuici w Polsce, T. IV, Krakow, 1881 p. (pol); Shevchenko T. (2005), Jesuit teaching on the Ukrainian lands of the last quarter of 16th - the middle of the 17th centuries, Svichado, L'viv, 340 p. (ukr).
14. Jaroslaw (1996), in L. Grzebien (Ed.), Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=JAROSLAW&f=1>.
15. Blinova T.B. (2002), Jesuits in Belarus. Jesuit's role in the organization of education and enlightenment, GrGU, Grodno, 425 p. (rus).
16. Polock (1996), in L. Grzebien (Ed.), Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=POLOCK&f=1>.
17. Luck (1996), in L. Grzebien (Ed.), Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=LUCK&f=1>.
18. Ostrog (1996), in L. Grzebien (Ed.), Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=OSTROG&f=1>.
19. Inglot M., Grzebienia L. (Ed.) (1998), Uczniowie - sodalisi gimnazium jezuitow w Brunsberdze (Braniewie) 1579-1623, Wydawnictwo WAM, Krakow, 347 p. (pol).
20. Obirek S. (1996), Jezuiti w Rzeczypospolitej Obojga Narodow w latach 1564-1668.: Dzialalnosc religijna spoleczno-kulturalna i polityczna, Wydaw. WAM, Krakow, 416 p. (pol); Shevchenko T. (2005), Jesuit teaching on the Ukrainian lands of the last quarter of 16th - the middle of the 17th centuries, Svichado, L'viv, 340 p. (ukr).
21. Sieriakov S. (2012), Everyday life of Jesuit schools of Ukraine, in Daily activities of the early modern Ukraine. Historical researches in 2 volumes, V. 1, Instytut istorii Ukrainy, Kiev, P. 48-67. (ukr).
22. Kharlampovich K.V. (1898), The West Russian orthodox schools of the 16th - early 17th centuries. Their relation to the other beliefs, Kazan, 524, LVI p.
23. Obirek S. (1996), Jezuiti w Rzeczypospolitej Obojga Narodow w latach 1564-1668.: Dzialalnosc religijna spoleczno-kulturalna i polityczna, Wydaw. WAM, Krakow, 416 p. (pol); Shevchenko T. (2005), Jesuit teaching on the Ukrainian lands of the last quarter of 16th - the middle of the 17th centuries, Svichado, L'viv, 340 p. (ukr).
24. Jaroslaw (1996), in L. Grzebien (Ed.), Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=JAROSLAW&f=1>.
25. Orsza. Pinsk (1996), in L. Grzebien (Ed.), Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=ORSZA&f=1>; <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=PINSK&f=1>.
26. Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv, fond 132, opys 1, sprava 35, ark. 1-3 (ukr); sprava 36, ark. 1-3 (ukr); sprava 37, ark. 1-3 (ukr); sprava 38, ark. 1 (ukr); Chertkov Yu.L. The truth about the union. Crusades of the 20th century, available at: <http://www.vitebsk.orthodoxy.ru/publicat/031010-2-publicat.shtml>.
27. Orsza. Grodno (1996), in L. Grzebien (Ed.), Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=ORSZA&f=1>; <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=GRODNO&f=1>;
28. Boplan G. (1990), Description of Ukraine, Kameniar, Lviv, P. 17-114 (ukr); Kijow (1996), in L. Grzebien (Ed.), Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=KIJOW&f=1>.
29. Shevchenko T. (2005), Jesuit teaching on the Ukrainian lands of the last quarter of 16th - the middle of the 17th centuries, Svichado, Lviv, 340 p. (ukr).
30. Sova P.P. (1937), The history of Uzhgorod, available at: <http://carpaty.net/?p=27879>.
31. Richkov P.A. (2002), Ukrainian architectural heritage of Society of Jesus. Short anthology, in Architectural heritage of Ukraine, NDITIAM - Golovkii'varkhitektura, Kiev, P. 169-195.
32. Paszenda J. (1999), Budowle Jezuitkie w Polsce XVI-XVIII w., Wydaw. WAM, Krakow, T. 1, 464 p. (pol); Documents №91, №138, in Struggle of the South Western Russia and Ukraine against expansion of Vatican and the union (1988), Naukova dumka, Kiev, 288 p. (ukr); Nieswiesz (1996), in L. Grzebien (Ed.), Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=NIESWIEZ&f=1>.
33. Pinsk (1996), in L. Grzebien (Ed.), Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=PINSK&f=1>.
34. Bobrujsk (1996), in L. Grzebien (Ed.), Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=BOBRUJSK&f=1>.
35. Shevchenko T. (2005), Jesuit teaching on the Ukrainian lands of the last quarter of 16th - the middle of the 17th centuries, Svichado, L'viv, 340 p. (ukr); Grzebien L. (1975), Organizacja bibliotek jezuitkich w Polsce od XVI do XVIII wieku, in Archiwa, Biblioteki i Muzea Koscielne, Lublin, T.30, P. 223-278, T.31, P. 225-281 (pol); Obirek S. (1996), Jezuiti w Rzeczypospolitej Obojga Narodow w latach 1564-1668.: Dzialalnosc religijna spoleczno-kulturalna i polityczna, Wydaw. WAM, Krakow, 416 p. (pol).
36. Orsza (1996), in L. Grzebien (Ed.), Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=ORSZA&f=1>.
37. TsiBOROVSKA-Rymarovych I. Ostrog Jesuit College Library: history and current status of the fund, available at: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=2413:&catid=23&Itemid=17.
38. Document №74, in Struggle of the South Western Russia and Ukraine against expansion of Vatican and the union (1988), Naukova dumka, Kiev, 288 p. (ukr).
39. Shevchenko T. (2005), Jesuit teaching on the Ukrainian lands of the last quarter of 16th - the middle of the 17th centuries, Svichado, Lviv, 340 p.
40. Polock. Pinsk (1996), in L. Grzebien (Ed.), Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564 - 1995, available at: <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=POLOCK&f=1>; <http://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=PINSK&f=1>.